

etimologizuoti ir remiantis baltų kalbų medžiaga, plg. liet. *talē* „takelis per užželusią pievą“. Dėl semantikos plg. lat. *talūôt* „balti, blykšti“, *tals: audēklus liek uz tala (pļavas, nuoras) talāt, balināt*¹¹.

Cia suminėti netikslumai ar neapsižiūrėjimai, suprantama, yra smulkūs ir visiškai neliečia veikalo esmės.

Baigdami pridursime, kad pasirinktoji tema (tiriamas ne lingvoetinis, o geografinis plotas) buvo susijusi su labai realiu pavojumi, kad ir darbo išvados neišeis iš regionalinės studijos rėmų. Išskyrus vieną kitą atvejį, kada galutinis klausimo sprendimas nebuvo galimas dėl sritinio temos profilio (pvz., baltiškos hidronimikos paplitimo rytinė riba, sufiksų *-анка*, *-янка*, *-е́йка*, *-ня*, *-на* genezės problema ir kt.), autorai, apskritai imant, šio pavojaus išvengė, savo išvadas remdami ne vien Dnepro baseino, bet ir kaimyninių teritorijų hidronimų analize arba kitų autorių tyrimais.

Monografijos „Aukštutinės Padneprės hidronimų lingvistinė analizė“ svarba mokslui yra tikrai didelė. Tai įdomus ir reikšmingas lingvistinis kūrinys, galės būti pavyzdžiu, kaip iš kalbinių faktų analizės galima gauti išvadų, svarbių daugeliui kitų mokslo šakų. Apie baltų protėvynę, apie ilgą baltų-slavų „simbiozės“ periodą, apie buvusius baltų kaimynus ir t. t. čia daug įdomių žinių ras ne tik kalbininkai, bet ir istorikai, archeologai, etnografai, tautosakininkai ir kitų sričių mokslininkai. Šis darbas jneš daug šviesos į baltų-slavų kalbinių santykių problemą.

A. Vanagas

BALTŲ IR SLAVŲ AKCENTUACIJOS KLAUSIMAI

В. М. Иллич-Свитыч, Именная акцентуация в балтийском и славянском (судьба акцентуационных парадигм), Москва, 1963, 178 р.

Baltų ir slavų kalbų intonacijų ir kirčiavimo sistemų kilmė yra svarbi indoeuropeistikos problema. Nuo jos sprendimo iš dalies priklauso ir vienoks ar kitoks šių kalbų seniausią ryšių aiškinimas. Todėl suprantama, kad, tiriant baltų ir slavų kalbinius santykius, daug dėmesio kreipiama į šių kalbų akcentuaciją. Pastaraisiais metais baltų ir slavų kalbų akcentuacijos tyrinėjimai ypač suintensyvėjo. Pasirodė keletas studijų ir šiaip straipsnių¹, kur nemaža vienos skiriamos pačiai baltų akcentuacijos

¹¹ K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca, Redīgējis, papildinājis, nobeidzis J. Endzelīns, IV sējums, Rīgā, 1929—1932, p. 128.

¹ A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, I, 1950, Paris; Le problème des intonations balto-slaves, BSL, 37, 1936, p. 114 tt.; J. Kuryłowicz, L'accentuation des langues indo-européennes, Wrocław—Kraków, 1952, II leid. 1958; Chr. S. Stang, Slavonic accentuation, Oslo, 1957; L. Sadnik, Slavische Akzentuation. I. Die vorhistorische Zeit, Wiesbaden, 1959; E. Nonnenmacher—Pribić, Die baltoslavischen Akzent und Intonationsverhältnisse und ihr quantitativer Reflex im slovakischen, Wiesbaden, 1961; J. Kazlauskas, Dėl lietuvių kalbos vardažodžio kirčiavimo sistemos raidos, „Kalbotrya“, VII, Vilnius, 1963, p. 171—181.

sistemai, o taip pat jos santykiam su slavų ir kitų ide. kalbų atitinkamomis sistemomis.

Baltų ir slavų kalbų akcentuacinių sistemų kilmės klausimu šiuo metu yra iškeltos dvi priešingos teorijos.

Pirmosios teorijos pagrindėjas yra F. de Sosiuras. Išanalizavęs lietuvių kalbos intonacijų bei kirčio sistemą ir vidinės rekonstrukcijos keliu nustatęs jos seniausią būseną, jis 1896 m. priėjo išvadą, kad lietuvių kalbos priešpastatymas „baritoninė akcentuacijos paradigma — kilnojamo kirčio akcentuacijos paradigma“ yra išsirutuliojęs iš ide. priešpastatymo „baritoninė akcentuacijos paradigma — oksitoninė akcentuacijos paradigma“². Vadinas, F. de Sosiuras padarė prielaidą, kad ide. koloninė oksitoninė paradigma lietuvių kalboje buvo transformuota į kilnojamo kirčio paradigmą. Taigi ši teorija teigia tiesioginį ryšį tarp baltų-slavų, iš vienos pusės, ir graikų, iš antros pusės, kalbų intonacijų sistemų, o taip pat tarp baltų-slavų, iš vienos pusės, ir graikų-senosios indų-germanų, iš antros pusės, kalbų paradigmų sistemų. A. Vajano nuomone, baltai ir slavai akūtą turi ten, kur yra iškritęs laringalas. Šios teorijos laikosi A. Vajanas, L. Sadnik, Ch. Stangas ir kt.

Visiškai kitaip į ide. ir baltų bei slavų kalbų akcentuacinių sistemų santykį pažiūrėjo J. Kurilovičius. Jis priėjo išvadą, kad baltų ir slavų kalbų akcentuacinės sistemos esančios tų kalbų inovacija ir todėl nieko bendra neturinčios su graikų, senosios indų ir iš dalies germanų kalbų atitinkamomis sistemomis. J. Kurilovičiaus nuomone, baltų ir slavų akūtas yra atsiradęs, atitraukus kirtį iš trumpo skiemens į ilgą. Be to, ide. kalbiniam bendrumui būdingas priešpastatymas „baritoninė akcentuacijos paradigma — kilnojamo kirčio oksitoninė akcentuacijos paradigma“ tose kalbose buvęs sumaišytas³.

Suprantama, kad, susidarius tokiai padėčiai, akcentologijos tyrinėtojams iškilo uždavinys, remiantis naujais metodiniais principais ir gausesne, kritiškai apdorota medžiaga, lyginimo būdu patikrinti vienos ir antros teorijos teisingumą.

Šį uždavinį ėmėsi spręsti V. Iličius-Sviticius savo knygoje „Baltų ir slavų kalbų vardažodžių akcentuacija“⁴. Jos pratarmėje autorius rašo: „Vargu ar atsiras kita tokia baltų ir slavų kalbotyros sritis, kur nesutaramai tarp atskirų tyrinėtojų būtų tokie dideli, kaip akcentologijoje. Priežastis aiški: nors prabaltiškoji ir praslaviškoji akcentuacijos sistemas bendrais buožais jau yra rekonstruotos, nors jau išaiškintos kai kurios jų struktūrų detalės, pagrindinis klausimas — šitų sistemų kilmė — dar neišsprėstas“ (p. 3). Ir toliau: „Šita knyga yra bandymas rasti vardažo-

² F. de Saussure, Accentuation lituanienne, IF, 6 (Anzeiger) 1896, p. 157—166.

³ Apie tai plačiau R. Aitzetmüller, Das baltoslavische Akzent- und Intonationssystem. Grundzüge und Grundprobleme, dargestellt nach dem heutigen Stand der Forschung, „Die Sprache“, 8, 1962, p. 46—58.

⁴ В. М. Иллич-Свитиц, Именная акцентуация в балтийском и славянском (Судьба акцентуационных парадигм), Москва, 1963, 178. p.

džio akcentuacijos paradigmų sistemos bendraindoeuropietiškajį pagrindą“ (p. 3).

Užsibrėžtą užduotį knygos autorius, mūsų nuomone, puikiai atliko. Jo tyrinėjimų duomenys leidžia spręsti, jog baltų ir slavų kalbų akcentuacijos sistemos yra ide. akcentuacijos sistemos tēsinys. Kruopščiai surinkta, išanalizuota ir patikrinta medžiaga akivaizdžiai rodo, kad visi lietuvių kalbos baritoninės paradigmų vardažodžiai (išskyrus grupę su ilgu neapofoniniu balsiu šaknyje) atitinka graikų, senosios indų ir germanų kalbų tokios pat paradigmų vardažodžius. Taip pat ir lietuvių kalbos kilnojamojo kirčio paradigmų vardažodžiai atitinka minėtų kalbų kilnojamo kirčio oksitoninės paradigmų vardažodžius (p. 83). Ide. priešpastatymas „baritoninė akcentuacijos paradigma — kilnojamojo kirčio oksitoninė paradigma“ iš esmės yra išlaikytas ir slavų kalbose.

V. Iličius-Sviticius yra vienas iš tų, kurie baltų ir slavų kalbų, iš vienos pusės, ir senovės indų bei graikų kalbų, iš antros pusės, akcentuacijos sistemas laiko lygiavertėmis. Tuo tarpu tradicinės pažiūros atstovai baltų ir slavų kalbų akcentuacijos sistemas laikė išvestinėmis iš indų bei graikų kalbų akcentuacijos sistemų. Iš naujo V. Iličiaus-Sviticius požiūrio išplaukia kitas principinis teiginys: baltų kalbų kirčio kilnojimas yra senas, paveldėtas iš ide. kalbinio bendrumo epochos. Todėl ir ide. kalbiniam bendrumui rekonstruojama ne oksitoninė paradigma (kaip buvo daroma klasikinės kalbotyros atstovų, kurie rėmėsi daugiausia senosios indų ir graikų kalbų duomenimis), bet kilnojamojo kirčio paradigma (p. 12). Dar daugiau. Pastebėta, kad senoji indų ir graikų kalbos turėjo aiškią tendenciją įtvirtinti koloninių paradigmų kirčiavimą (šaknyje arba galūnėje) ir todėl tų kalbų kirčio kilnojimas yra reliktinio pobūdžio. Pavyzdžiuui, sen. ind. *vīkas* „vilkas“ ir gr. λύκος „vilkas“ yra baritonai, o liet. *vilkas* (p. 40—41, 85, 115, bet ne 11, 44) yra kilnojamo kirčio paradigmų (4 kirčiuotė). Pagal apofonijos teoriją, balsis galėjo redukuotis tik būdamas nekirčiuotas, todėl reikia manyti, kad šie senosios indų ir graikų kalbų žodžiai irgi yra buvę kilnojamo kirčio paradigmų. Šia prasme lietuvių kalba yra archaiškesnė, negu senoji indų ir graikų kalbos. Turėdamas visa tai galvoje, kalbamą veikalo autorius rašo: „Todėl baltų ir slavų kalbų kirčio kilnojimas gali atspindėti ne baltoslaviškąją inovaciją, bet archaizmą, išnykusį senosiose indų ir graikų kalbose“ (p. 162).

Baltų-slavų kalbinės vienybės šalininkai tų kalbų inovacija laiko kirčio atitraukimą į akūtinę šaknį kai kuriuose senuosiuose oksitonoose⁵.

Dabar šitą reiškinį galima interpretuoti naujai. Nemažas skaičius baltų ir slavų kalbų baritonų, atitinkančių senosios indų ir graikų kalbų oksitonus, rodo, kad baltų ir slavų kirčio atitraukimas yra dėsningas reiškinys: senieji oksitonai su ilgu neapofoniniu balsiu šaknyje virto bal-

⁵ Plg. Я. Отрембский, Славяно-балтийское языковое единство, ВЯ, № 5, 1954, p. 42.

tų ir slavų kalbose baritonais (Hirto dėsnis). V. Dibas pastebėjo panašų reiškinį ir italikų bei keltų kalbose, kur ilgi kirčiuoti šaknies balsiai išliko sveiki, o nekirčiuoti sutrumpėjo, plg. lot. *fūmus*, liet. *dāmai*, lat. *dūmi*, serbų-chorv. *дым* ir gr. θῦμός „drąsumas“, s. ind. *dhūmáḥ*⁶. Vadinasi, italikų ir keltų (kaip ir baltų bei slavų) kalbose kirtis buvęs atitrauktas iš galūnės į šaknį. Ir seniausiose Rigvedos vietose minėtų oksitonų, einančių sudurtinių žodžių antraisiais komponentais, kirtis atitraukiamas į šaknį, t. y. jie virsta baritonais, pvz.: *śakadhámas*⁷. Ryšium su tuo recenzuojamo darbo autorius rašo: „Vadinasi, kirčio atitraukimas į skiemenių su neapofoniniu ilgumu buvo, matyt, ne specifinis baltų-slavų, bet dialektinis ide. procesas, galimas daiktas, betarpiskai susijęs su laringalų silpnėjimo (ir iškritimo) ir su naujai atsiradusiu (neapofoniniu) ilgumu atitinkamo toninio stipréjimo procesu“ (p. 164).

Recenzuojamame darbe pateikti duomenys prieštarauja J. Kurilovičiaus teigimui, kad ide. o-kamieniai vardažodžiai, sudarantieji baritoninę ir oksitoninę kilnojamomo kirčio paradigmą, baltų ir slavų kalbose yra sutapę į vieną kilnojamą kirčio paradigmą. V. Iličius-Sviticius duoda devyniolika lietuvių kalbos pastovaus kirčio paradigmų pavyzdžių, atitinkančių kitų ide. kalbų baritonus, ir tuo būdu aiškiai parodo, kad tas sutapimas yra buvęs gryna slaviškas procesas (p. 119). Taigi šio sutapimo negalima laikyti bendra baltų ir slavų kalbų inovacija.

Patvirtinti baltų bei slavų kalbų ir ide. kalbinio bendrumo akcentuacijos sistemų ryšį, naujai aiškinti kai kuriuos akcentuacijos reiškinius autorų įgalino gausi ir autentiška medžiaga, surinkta iš senųjų lietuviškų raštų, gramatikų ir žodynų bei lietuvių kalbos tarmių⁸.

Toliau paminėsime vieną kitą netikslumą ar, mūsų manymu, ginčytiną teiginį.

Netikslus autoriaus teiginys, kad kai kurios šiaurės vakarų žemaičių tarmės pirminiuose akutiniuose skiemenyse priešpastato dvi intonacijas (vieną, atsiradusią atitraukus kirtę, ir kitą — senųjų kirčiuotujų skiemenu), o pirminiuose cirkumfleksiniuose skiemenyse jos teturi vieną intonaciją (p. 66). Jis remiasi J. Aleksandravičiaus straipsniu „Kirtis ir priegaidė Kretingos tarmeje“ (LKK, I, 1957, p. 97 tt.). Tačiau tame straipsnyje nurodoma, kad ir pirminiai cirkumfleksiniai skiemens taip pat turi dvi intonacijas: *v i d u r i n ė*, atsiradusią atitraukus kirtę į šaknį (plg. *lāikā~laikaī* ir *žēimā~žiemā*), ir *c i r k u m f l e k s i n ē* senuojuose kirčiuotuose skiemenyse (plg. *lāiks~laikas*, *žēima~žiēma*). Be to, straipsnyje vidurinė priegaidė taip apibūdinama: „Vidurinė priegaidė yra žymiai trumpesnė už tvirtagalę priegaidę, tariama netęsiama. Jos

⁶ В. А. Дыбо, Сокращение долгот в кельто-италийских языках и его значение для балто-славянской и индоевропейской акцентологии, ВСЯ, № 5, 1961, p. 18.

⁷ H. Sköld, Zur Akzentzurückziehung auf Akutsilben, ZslPh, IV, 1927, p. 143.

⁸ Literatūros sąraše pasigendame K. Būga, Kirčio ir priegaidės mokslas, „Lietuviai kalbos žodynas“, I sas., Kaunas, 1924, p. XIX—LII (=K. Būga, Rinktiniai raštai, III, Vilnius, 1961, p. 19—84) ir A. Laigoniaitė, Literatūrinės lietuvių kalbos kirčiavimas, Vilnius, 1959.

kirčiuojamoji fonema mažiau įtempta, negu tvirtagalės priegaidės. Nuo tvirtagalės priegaidės ji skiriasi ir savo balso kilimu bei kitimu“ (LKK, I, 1957, p. 105). Taigi vidurinė priegaidė yra atskira intonacija, skirtinga nuo tvirtagalės. Vadinasi, ir cirkumfleksiniai skiemens, kaip ir akūtiniai, skiria dvi intonacijas.

Negalima sutikti su autorius nuomone dėl liet. *pūrai*, lat. *pūri*⁹ kirčiavimo (p. 77—78). Autoriui liko nežinomas tas faktas, kad žemaičių tarmėse greta *pūrai* 2 ir 4 a. p. pasitaiko ir *pārai* (1 akcentuacijos paradigma; plg. serbų-chorvatų *pūr*, *pūra*). Taip kirčiuojama Babrungėnuose, Darbėnuose, Klaipėdoje (greta su *pūrai*), Kretingoje, Palangoje, Pikeiliuose, Sedoje, Skuode (greta su *pūrai* 2 ir 4 a. p.). Jeigu sutiktume su autoriumi, kad žodis *pūrai* esąs senas baritonas, tai latvių kalboje turėtų būti **pūri* (=liet. *pārai*) su kylandžiaja priegaide. Tuo atveju sunku būtų paaiškinti lafvių laužtinę priegaidę, rodančią, kad tas žodis priklausė kilnojamo kirčio paradigmai.

Greičiausiai čia turime bevardės giminės *o* kamieno daiktavardį (plg. s. rus. *pyro* „Spelt“, gal būt, pr. *pure* „Trespe“ greta senų *o*-kamienių vyriškosios giminės daiktavardžių, plg. gr. πυρός, skr. पूराः). Tuo atveju latvių kilnojamo kirčio paradigmos vienaskaita (*pūri* iš balt. sing. **pūrón*, plg. gr. πυρός) savo kirčio vieta galėtų būti priešpastatyta lie туvių pastovaus kirčio paradigmos daugiskaitai (*pūrai* iš balt. pl. **pārā*; dar plg. *lināi* 4 a. p. iš balt. *linā* greta sing. **linon*, plg. gr. λίνον). Lie туvių cirkumfleksas gali būti dvejopos kilmės: jis galėjo atsirasti kilnojamo kirčio paradigmos vienaskaitos formas vėliau apibendrinant daugiskaitai (senesnių baritoninių vietoje) arba ši siaurame plote varto jamą žodį skolinantis iš kitų baltų dialektų (greičiausiai kuršių). Atsižvelgiant į tai, kad ir lie туviškos, ir latviškos šio žodžio formos varto jamos vakarinėse srityse, daugiausia kuršių gyventame plote, tai nėra negalima.

Liet. *rankà* lyginimas su germanų *wráñhō „kampus“ (p. 24) abejotinas ir fonetiniu, ir semantiniu atžvilgiu; be to, autorius minčiai patvirtinti šis sugretinimas nieko aiškaus neduoda (plg. gretiminę oksitonię germanų lyti). Germanų *armaz „ranka, viršutinė rankos dalis“ (plg. got. *arms*) ir liet. *armai* (greta ařmos f.) „ratų dalis, kur įkišamas dišlius“ paralelė pailiustruoti semantinės raidos „tai, kas išlenkta“>„ranka“ galimumui atmetina, nes liet. *armai|ařmos* yra laikomas germanizu¹⁰. Daug patikimesnė yra *rankà*: *riñkti* etimologija.

Baltiškoji medžiaga vargu ar padeda nustatyti senąją serbų-chorvatų žodžių *tük*, *tüka* priegaidę (p. 151). Ir serbų-chorv. *tük*, *tüka* „Fett“, ir lat. *täuki* „Fett“, *täuks* „fett, feist“ metatonijos gali ir neturėti, plg. liet.

⁹ Senesnė forma *pūri* (su -r-); *pūri* galėjo atsirasti pagal *kvieši*=liet. *kviečiai* „Weizen“, žr. E. Fraenkel, Lituisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg-Göttingen, 1955 tt., p. 671.

¹⁰ K. Büga, Rinktiniai raštai, II, Vilnius, 1959, p. 531; K. Alminauskis, Die Germanismen des Litauischen, Teil I: Die deutschen Lehnwörter im Litauischen, Leipzig, 1934, p. 27; Lietvių kalbos žodynas, Vilnius, 1941, p. 251; E. Fraenkel, LEW, p. 16.

taukūs (acc. sing. *taūkų*) „fett(ig), ūppig“ : *tūkti* „fett werden“ (kaip *daūbq* : *dūbti*, *saūsq* : *sūsti*, *raūkti* : *rūkti* ir kt.); čia priklauso ir *taūkti*, -ia, -ē „gut gedeihen (von Getreide, Vieh)“. Antra vertus, baltų kalbos turi ir akūtinę šaknį, plg. liet. *taučiai* (acc. pl. *tāukus*) „Fett“: lat. *tūkstu* „fett werde“ (kaip *lāužti* : *lāužti* : *trākti* : *trākti* ir kt.), plg. dar *tā-las*, s. sl. *ty-ti*.

Vietoj vienaskaitos įnagininko *galvà* turėtų būti *gálva* (p. 9), nes akūtinės šaknies vardažodžiai šiame linksnyje kirčio į galūnę nenukelia (išskyrus įnagininkus su galūne -mi) plg. *lángu*, *vélniu*, *žálčiu*, *giesme*, *mënesiu*, *vándeziu*, *júosmeniu*).

Sl. **mëso* (pl. *mësá*) baltiškoji paralelė yra žemaičių *mensà* (Kaltinėnai, Vainutas¹¹, Laukuva, Saugos). Šis žodis, kaip ir slaviškasis jo atitikmuo, turi cirkumfleksą ir yra kilnojamo kirčio paradigmos. Gretiminės žemaičių formos *meisa* kilmė neaiški (plg. pr. *mensà|menso*), nors kai kuriose žemaičių tarmėse *eñ* gali virsti *eł*, plg. že. *lēišis*, *skēisk*¹² (iš **leñsis* „Linsenkorn, Linse“, **skeñsk* „untertauche, ertrinke“). Latvių formą *miësa* autorius neteisingai laiko pasiskolinta iš slavų. Latvių *miësa* taip pat kilusi iš balt. **mensá* (plg. lat. *pièci*=liet. *penki*).

Sios kelios kritiškos pastabos nemenkina didelės V. Iličiaus-Sviticės darbo vertės. Tolesnei baltų ir slavų akcentologijos raidai reikėjo tokio darbo, ir veikalo autorius, argumentuotai pagrindęs baltų ir slavų akcentuacijos sistemų ryšį su indoeuropietiškaja, jnešė reikšmingą indėlį į baltų ir slavų kalbų akcentologiją.

S. Karaliūnas

DĒL KURIŲ VANDENVARDŽIŲ KILMĖS IR DARYBOS

Alfred Senn, *Zur Bildung litauischer Gewässernamen*, „Annali dell’ Instituto Universitario Orientale, Sezione Slava“, II, Napoli, 1959, p. 41—47.

Užsienio lingvistinėje ir specialioje toponiminėje literatūroje pasta-ruoju metu vis dažniau pasirodo straipsnių bei studijų apie lietuvių vietovardžius. Tik kartais, naudojantis nepilna ar nepatikima toponimine medžiaga, padaroma nepagrįstų išvadų. Tai galima pasakyti ir apie čia aptariamą A. Zeno straipsnį.

Remdamasis „Lietuvių kalbos rašybos žodyne“ (1948 m.) pateiktais tikriniais vardais ir jyadinės dalies pastabomis apie lietuvių vietovardžius, A. Zenas bando nusakyti lietuvių vandenvardžių darybos ryškesnius atvejus. Deja, nemaža jo teiginių yra nemotyvuoti, o kai kurių lietuvių vandenvardžių daryba ir etimologija jo aiškinama net neteisingai.

Autorius teigia, kad lietuvių ir latvių kalbų tikriniai vardai dar vi-sai nėra tikrai moksliškai tyrinėjami, kad vis dar tesitenkinama dabar-

¹¹ K. Būga, RR, I, p. 113.

¹² P. Skardžius, ZslPh, XXVI, 1958, 375 tt.; E. Grinaveckienė, LKK, III, 1960, p. 196.